

Két tanulmány Bethlen Gáborról

*Imreh István: A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében.
Erdélyi Tudományos Füzetek. 211. sz. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása.
Kolozsvár 1992. 89 l.*

*Csetri Elek: Bethlen Gábor életútja. Kriterion Könyvkiadó,
Bukarest 1992. 236 l. + 24 fénykép.*

Bethlen Gábor rendkívüli egyénisége időről időre a magyar történetírás homlokerébe került. Ez történt a második világháború utáni korszakban is. 1952-ben Wittman Tibor írt róla népszerű kismonográfiát, és ugyancsak ő, valamint Benczédi László, Mráz Vera, Nagy László foglalkozott a fejedelem hadszervezésének, gazdaságpolitikájának, politikai szövetkezéseinek egy-egy mozzanatával. Születésének 400. évfordulója (1980) jó alkalmat kínált újabb bűvárlatokra, tanulmányok és források közreadására. Olyan, a korszak szövevényes jelenségei között kiválóan eligazodó szakemberek nevei fémjelezték az évforduló tudományos termését, mint Makkai László, Mezey Barna, Péter Katalin, Tarnóc Márton, Trócsányi Zsolt.

Erdélyben sem tétlenkedtek ez idő tájt a történészek. A témára vonatkozó érdemi kutatások közzététele azzal kezdődött, hogy a *Székely felkelés. 1595—1596* című gyűjteményes kötet (Kriterion, 1979) számára Imreh István és Pataki József mélyreható elemzéssel feldolgozta a Bethlen Gábor-féle 1614. évi székely lustrát. Ebben a kötetben már kifejezést nyert az a vélekedés is, hogy a nagy fejedelem székely politikája további vizsgálódásokat érdemel, ugyanis e kérdést ez idáig kevés kutató méltatta kellő figyelemre, és még tetemes mennyiségű a feldolgozatlan forrás.

A kutatásnak valóságos határköve volt a Magyar Tudományos Akadémia szervezésében 1980-ban Debrecenben rendezett nemzetközi konferencia, melynek *Bethlen Gábor és kora* volt a témája. Csak sajnálhatjuk, hogy az ott elhangzott előadások, illetőleg az erre az alkalomra készült tanulmányok külön kötetben mai napig sem jelentek meg, noha a konferencia ilyen értelmű döntést hozott.

1979-ben az erdélyi magyar történészek is hozzáálltak az évforduló méltó megünneplésének előkészítéséhez. Nevezetesen egy olyan tanulmánykötet megírására vállalkoztak, amely célul tűzte ki a fejedelem életútjának és életművének sokoldalú bemutatását. Benkő Samu, Csetri Elek, Imreh István, Juhász István és mások vállalták, hogy olyan kérdéseket helyeznek újabb vizsgálódás tárgyává, mint Bethlen Gábor gazdaságpolitikája, kapcsolatai a Fényes Portával, a havaselvi és moldvai vajdakkal, hadszervezése, hadjáratai, művelődési intézményteremtő tevékenysége, viszonya a Habsburg-birodalomhoz és részvétele a harmincéves háborúban. Az idő rövid, a felvállalt kutatási terület meglehetősen nagy. A Kriterion szerkesztőjének asztalán a kéziratok csak lassan gyűltek. Az elkészült tanulmányok összevetése, az óhatatlanul felmerülő ismétlések, átfedések kiküszöbölése, az esetleges ellentmondások megbeszélése, eltérő vélekedések egyeztetése késlekedett, noha tudtommal egyes szerzők elkezdték kéziratuk kicserélését egymás között. Közben a romániai magyar könyvkiadás lehetőségei rendkívüli módon megcsappantak. A tervezett reprezentatív kötet kiadása elmaradt. Az elkészült tanulmányokból részletek vagy sommás összefoglalások imitt-amott megjelentek a romániai magyar művelődési kiadványokban, de több kézirat íróasztalok fiókjá mélyén várja a napvilágra jutás pillanatát.

Ezért örvendetes, hogy az újjáéledt Erdélyi Múzeum-Egyesület napirendre tűzte a készen álló Bethlen-tanulmányok egyikének a közlését az Erdélyi Tudományos Füzetekben, illetőleg hogy a Kriterion Könyvkiadó időszerűnek tartotta az annak idején a cenzúra által leállított Csetri Elek-kézirat kiadását. — Az 1992-ben végre megjelent két tanulmány min-

dennél ékesszólóbban bizonyítja, hogy a mostoha körülmények ellenére kutatóink alapvető és a legigényesebb szakmai kívánalmaknak megfelelő műveket írtak a nehéz években.

A XVII—XIX. századi erdélyi gazdaságtörténet legavatottabb szakértője, Imreh István ez alkalommal is a teljes forrásanyag ismeretében, a szakirodalom egészének információira támaszkodva, alapos és sokoldalú vizsgálat alá vetette az általa kutatott kérdést. Röviden, de biztos tollal vázolja az erdélyi népességi és gazdasági állapotokat a XVI. és XVII. század fordulóján, tehát pontosan ama személyekben és javakban tárgyiasult örökség felett tart szemlét, amellyel Bethlen Gábornak már uralkodása kezdetén számolnia kellett. Ugyanilyen szaktájékozottsággal mutatja be az európai gazdaságfejlődés tendenciáit és azoknak közéleti-politikai konzekvenciáit. Ezek után teszi fel a szerző azt az első pillanatra meghökkentő kérdést: mi is volt a fejedelem gazdálkodásának a célja, a politikai cél, ami minden gazdasági intézkedésének végső mozgatórugója? — Nem kevésbé szokatlan, de végtelenül egyszerű a válasz: Erdélyország! Ezt a választ persze az alapos kutatás hitelesíti, hiszen ezt a fejedelem irományaiból kellett a történésznek kihámozni.

Imreh István gazdaságtörténeti tanulmányát mindenekelőtt az jellemzi, és egyben értékét, súlyát, újdonságát az biztosítja, hogy népességi, társadalmi, politikai és művelődési összefüggésében vizsgálja a fejedelem gazdaságpolitikáját. Ez azért is nehéz, mert sokszor kitérőkre csábít, de szerzőnk ezt kellő figyelemmel és a kívánatos arányok betartásával kerüli el.

A pragmatikus tény- és valóságfeltárás Imreh István tanulmányának másik erénye. Az államháztartás két állandó tényezőjével kell számolnia minden államférfinak, különösen akkor, ha jól meghatározott gazdaságpolitika követését tűzi célul maga elé: a bevételekkel és a kiadásokkal. Ennek mérlegétől függ a gazdaságpolitika jövője, illetve az, hogy a gazdasági intézkedések a siker vagy a sikertelenség irányába mutatnak. Imreh István pragmatikusan és világosan elénk tárja a mérleg mindkét serpenyőjének a tartalmát. Az olvasó elégedetten állapíthatja meg a tanulmány végére érve, hogy megismerte Bethlen Gábor Erdélyének gazdasági mechanizmusát és azt, hogy a fejedelem miképpen próbálta a mechanizmus működését egyre hatékonyabbá tenni. A bevételek és a kiadások felmérése persze nem volt könnyű feladat, hiszen olyan korszakot kellett ebben a tekintetben megváltani, amikor pontos kimutatások vagy éppen statisztikai felmérések nem készültek, és az udvarba került elszámolások is csak részlegesen maradtak ránk.

Imreh István maga is jól tudja, hogy a kutatások mai állása határt szab a felmerülő kérdések tisztázásának, és teljesen igaza van abban, hogy még mindig igen keveset tudunk magáról a korabeli termelésről.

Nem kevésbé érdekfeszítő és olvasmányos könyv Csetri Elek munkája Bethlen Gábor életútjáról. Bár a szerző szerényen megjegyzi, hogy életrajzi vázlata „a megjelent munkák anyagára alapoz”, és hogy csak „kivételesen hasznosít levéltári kutatás során felbukkant új adatokat”, e mögött a vallomás mögött hatalmas munka rejtőzik. Ismeretes, hogy Bethlen

uralkodásának ideje a fejedelemségi Erdély legkutatottabb korszaka, és a legtöbb publikált forrás éppen ennek az időszaknak a rejtelmeibe világít be. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a felsorakoztatott könyvészeti anyag és a csaknem kétszázra rúgó jegyzet, mellyel a szerző állításait alátámasztja. Azt pedig téma, műfaj és terjedelmi korlátok együttesen szabták meg, hogy mit kellett elhagynia, miről kellett lemondania írás közben.

Csetri Elek munkája természeténél fogva a politikai történet, az eseménytörténet fővonalán halad. Számára érthető módon Bethlen Gábor, a fejedelem a téma, márpedig az uralkodó életútját a háborúk, a diplomácia, a döntések sorozatait szabta meg, ezek vették igénybe tudását, rátermettségét és természetesen ezekben mutatkoztak meg emberi erényei és gyengeségei is. Ha valaki hiányolná, hogy Csetri könyve viszonylag keveset foglalkozik Bethlen gazdasági, társadalmi és művelődési politikájával, az ne feledje, hogy ez az alapos életrajz eredetileg egy olyan tanulmánykötet számára készült, melyben az említett kérdések mindegyikét külön tanulmány tárgyalta volna. Persze az életút bemutatása kapcsán ezekre is ki lehetett volna térni, de féltő, hogy ebben az esetben megbomlott volna az előadás időrendje, és a tematikai fejezetek magát az életrajzot feldarabolták volna. Nézőpont kérdése tehát, hogy miként állítható össze olvasmányos, az arányokat soha szem elől nem tévesztő életrajz. A teljes igazság kedvéért hadd jegyezzem meg, hogy Csetri érintőlegesen szót ejt a fejedelem gazdasági, társadalmi és művelődési politikájáról is, ott, ahol az országgyűlések kronologikus rendjében sorra bemutatja a fontosabb döntéseket.

A politikus, a hadvezér és a diplomata Bethlen Gábor bemutatása mellett Csetri Elek gondot fordít arra is, hogy megismertesse olvasójával az embert. Ez a nagy fejedelem esetében már azért is nehéz feladat, mert mi tagadás, meglehetősen zárkózott, mindenféle kitarulkozást kerülő egyéniség volt. Mint politikus és diplomata, mint a közép-európai udvarok és főleg a Fényes Porta kiváló ismerője leveleivel sokszor éppen az volt a célja, hogy igazi terveit leplezze, azokról elterelje a figyelmet. A keleti világot Európába plántáló török Porta eme „magas művészetét” talán éppen Bethlen Gábor sajátította el a legjobban.

Az emberi vonások, a tudati tényező feltárása Bethlen esetében azért is próbára teszi a történészt, mert ő egyike Közép-Európa azon egyéniségeinek, akiknek sokszor jobb meggyőződésük ellenére kellett cselekedniük. Ez a politikus kényszerpályája, mely alól Erdély nagy fejedelme sem vonhatta ki magát. A politikában tudvalevőleg az érdekek diktálnak, s azok felismerése és érvényesítése jelzi az erényt, szabja meg a sikert vagy sikertelenséget. S hogy Bethlenről már életében sokan és sokféleképpen vélekedtek, hogy a jellemzés nemegyszer a rágalmazás mezsgyéjén haladt, máskor meg fordítva; a túlzó dicsőítés hangzait pengette — nos, mindezen nincs mit csodálkozni. A kor érdekellentéteinek kereszttüzében ennek ellentéte lett volna természetellenes és gyanakvásra készítő.

A történész feladata, hogy az ilyen vagy amolyan túlzásokat kellő kritikával, higgadtan elemezze,

mögülük a valóságot, annak megközelíthető képét a maga fény- és árnyoldalaival együtt bemutassa. Az erre irányuló törekvés Csetri Elek könyvének egyik szembetűnő erénye. Szokásától eltérően Csetri ez alkalommal rendkívüli emberi melegséggel közelíti meg hőstét. Szép az írás stílusa, olvasmányos az előadás, még akkor is, ha olykor úgy tűnik, hogy az adatok sokasága felülkerekedik a szerző mondandóján. De el lehet ezt kerülni egy olyan tollforgató egyéniség esetében, mint Bethlen Gábor,

aki maga sok levelet írt, s ezekből mintegy 1500 reánk is maradt, közöttük pedig olyanok is akadnak, melyek 15—20 lap terjedelműek?

Ismertető soraim befejezéseként csak azt írhatom, hogy mind a két dolgozat kemény és áldozatos munka eredménye. Az lenne a kívánatos, hogy olvasóközönségünk minél több ilyen munkához jusson hozzá saját épülésére, történelmi örökségünk méltó ápolására.

Demény Lajos